

بررسی تطبیقی تحلیل محتوای آثار گفتمان مذهبی و چپ در فرایند انقلاب اسلامی

محمد رحیمیان^۱

عباس کشاورز شگری^۲

چکیده: بررسی‌ها حاکی از آن است در فرایند انقلاب اسلامی کنشگران، متفکران و جامعه هدف از ابزار کتاب به‌عنوان عاملی تأثیرگذار در تحریک احساسات و عواطف استفاده می‌کردند. هدف اصلی مقاله حاضر بررسی تطبیقی تحلیل محتوای آثار گفتمان مذهبی و چپ با استفاده از نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی است. گفتمان مذهبی و چپ با الهام از آثار و کتب موثر سعی در جذب مردم در فرایند انقلاب اسلامی داشت. در این راستا از مذهب‌ها و چپ‌ها کتبی همچون ولایت‌فقیه؛ حکومت اسلامی اثر امام خمینی (ره)، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر اثر مرتضی مطهری، مبارز پیروز در عاشورا اثر محمدحسین بهشتی، از آزادی تا شهادت اثر سید محمود طالقانی، نزی برای تحرک اثر مصطفی شجاعیان، تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران اثر بیژن جزنی و ماهی سیاه کوچولو اثر صمد بهرنگی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفتند. نویسنده در این مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که تحلیل محتوای آثار گفتمان مذهبی و چپ در فرایند انقلاب اسلامی بر اساس نظریه جیمز پل جی به چه صورت می‌باشد؟ روش مورداستفاده در این مقاله روش تحلیل گفتمان با کمک از نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد با توجه به هفت مؤلفه زندگی جیمز پل جی در آثار گفتمان مذهبی و چپ در موضوعاتی چون نارضایتی از وضعیت موجود، ترسیم وضعیت مطلوب، نقد و شیوه توسعه‌یافتگی رژیم پهلوی، استفاده ابزاری از سنت و دین و در کارکرد روشنفکران اشتراک دارند. از سوی دیگر تحلیل و بررسی آثار دو گفتمان مذهبی و چپ نشان می‌دهد هر دو گفتمان در مؤلفه‌های چون نگاه به هستی، نگاه به عالم هستی و طبیعت، نگاه به مفاهیم مدرن، رویکردهای توسعه، بن‌مایه‌های گفتمان، در مکتب، در انگیزه‌ها و احساسات افتراق دارند.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، تحلیل گفتمان، گفتمان مذهبی، گفتمان چپ، جریان فکری، متفکران انقلاب.

در فرایند انقلاب اسلامی، گفتمان‌های متعددی وجود داشت که هر یک از طریق ابزار رسانه‌ای خود مطرح شده و در ایجاد انقلاب اسلامی نقشی موثر ایفا کرده‌اند. شناخته‌ترین این گفتمان‌ها، گفتمان‌های چپ و مذهبی بودند که هر یک مخاطبان و سخنگویان و ابزار تبلیغی خاص خود را داشتند. هر یک از دو گفتمان مذهبی و چپ از اندیشمندان و نیروهای فکری خود برخوردار بودند و آثارشان نقش مهمی بر خوانندگان و مخاطبان باقی گذاشته بود. از جمله کتاب‌های گفتمان اسلامی می‌توان به آثار افرادی همچون امام خمینی (ره) (ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی)، مرتضی مطهری (نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر)، محمدحسین بهشتی (مبارز پیروز در عاشورا)، سید محمود طالقانی (از آزادی تا شهادت)، تزی برای تحرک (مصطفی شجاعیان)، تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران (بیژن جزینی)، ماهی سیاه کوچولو (صمد بهرنگی) و غیره اشاره کرد.

هر یک از کتب فوق نقش مهمی در فرایند و شکل‌گیری اندیشه‌های انقلابی متفاوت در میان متخصصان و احزاب سیاسی انقلابی داشته است چراکه در جو انقلابی دهه منتهی به انقلاب اسلامی، هر اثری از جمله کتاب، رمان، شعر، جزوه، نوار کاست، سخنرانی که جوانان را به لحاظ روانی و ادراکی تحریک به انقلاب می‌کرد مورد استقبال عموم قرار می‌گرفت؛ اما در این بازه زمانی کتاب به‌عنوان مهم‌ترین خوراک فکری این گفتمان‌ها بود و ابزاری جهت هژمون کردن گفتمان‌های انقلابی در میان جریان‌های مذهبی، ملی‌گرا و مارکسیست به شمار می‌رفت. لذا پرواضح است ابزار کتاب بین همه مبارزان وجه مشترک داشت (بهشتی سرشت و عاروان، ۱۳۹۵، ص ۱۸).

گفتمان مذهبی شامل دو خرده گفتمان مذهبی نواندیشی مجدد و نواندیشی متجدد می‌شد. هردوی این خرده گفتمان‌ها تلاش می‌کردند تصویری انقلابی از اسلام به نمایش بگذارند و جوانان انقلابی را از گرایش به مارکسیسم به‌عنوان تنها ایدئولوژی انقلابی بازدارند. نواندیشان مذهبی مجدد با استناد به منابع دینی موجود به بازاندیشی در مسائل سیاسی و اجتماعی و حتی عبادی می‌پرداختند و آن‌ها را با نگاه جدیدی مطرح می‌کردند. اینان در تعارض بین دین و مدرنیته اصل را بر دین می‌گذاشتند و با طرح مسائلی همچون دین انقلابی، حکومت اسلامی، دخالت مذهب در سیاست، مشارکت زنان در جامعه و انقلاب، از سنت مداران مذهبی فاصله می‌گرفتند. از سوی دیگر نواندیشان مذهبی متجدد نیز به دنبال آشتی دادن تجدد و دین بودند و در تعارض میان تجدد و دین، اصل را بر تجدد می‌گذاشتند و تلاش می‌کردند دین را با تجدد منطبق کنند (رشاد، ۱۳۵: ۱۳۸۸). از سوی دیگر گفتمان چپ شامل دو خرده گفتمان چپ ماتریالیست و چپ التقاطی بود. چپ التقاطی تلاش برای ترکیب اسلام و مارکسیسم می‌کرد و عقیده داشت وجه انقلابی گری مارکسیسم باید به وجه اسلامیت انقلاب اضافه شود. درحالی که چپ ماتریالیست، تنها اندیشه‌های چپ را به‌عنوان ابزار انقلابی خود می‌دانستند.

با توجه به مطالب فوق و مشخص شدن نقش کتاب‌های تأثیرگذار در هژمون کردن گفتمان‌های انقلابی در فرآیند انقلاب اسلامی، مقاله حاضر به دنبال تحلیل محتوای آثار گفتمان مذهبی و چپ در فرآیند انقلاب اسلامی با استفاده از روش نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی و سپس مقایسه اجزا و عناصر و مؤلفه‌های گفتمان‌های آن‌هاست. با مشخص شدن مضامین گفتمانی این کتاب‌ها، ماهیت و فلسفه جهت‌گیری‌های جریان‌های سیاسی حاضر در فرآیند انقلاب اسلامی مبرهن و حتی چرایی کنش‌های آن‌ها پس از پیروزی انقلاب برای مخاطبان روشن خواهد شد. همچنین مضامین و محتوای اصلی گفتمان‌های اصلی انقلابی هویدا و ابزاری برای ارزشیابی این جریان‌های فکری به دست خواهد آمد. برای رسیدن به چنین اهدافی سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که بررسی تطبیقی آثار گفتمان مذهبی و چپ در انقلاب اسلامی بر اساس روش نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی به چه صورت است؟

۱- پیشینه تحقیق

کسرایبی (۱۳۸۶)، در مقاله خود با عنوان «گونه‌شناسی جریان‌های فکری (دینی) از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی» به چگونگی برخورد متفکرین دینی با وجه اندیشه‌ای تمدن غرب (مدرنیته) می‌پردازد. هدف نویسنده از گونه‌شناسی جدید اولاً نشان دادن نحوه برخورد متفکران دینی (روحانیون و روشنفکران دینی) با گفتمان جدیدی است که در برهه‌ای از تاریخ با ورود و حضور خویش در جامعه ایران موجب ایجاد شکاف‌ها و منازعات جدیدی شده است. ثانیاً این گونه‌شناسی می‌بایستی حداقل دوره یک‌صد ساله اخیر ایران را در برگیرد. گونه‌شناسی گفتمان متفکران دینی به چهار خرده گفتمان طبقه‌بندی می‌شود: خرده گفتمان امتناع، خرده گفتمان اغماض، خرده گفتمان انطباق و خرده گفتمان ابتکار. طور مثال حسینی زاده و شفیعی اردستانی (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «تحلیل دوره‌های زمانی گفتمان انقلاب اسلامی با تکیه بر رهبری امام خمینی (س)» معتقد است تقسیم‌بندی‌های زمانی و تصور دموکراسی به‌عنوان دال مرکزی گفتمان انقلاب در بازه زمانی منجر به سبب تبیین بهتری از فضای گفتمانی انقلاب اسلامی و چگونگی عمل مردم می‌شود. در خصوص بررسی تطبیقی تحلیل گفتمان آثار چپ و مذهبی در فرآیند انقلاب اسلامی، مقاله یا کتابی که به آن پرداخته باشد به چشم نمی‌خورد. با این وجود در تعداد محدودی پژوهش به تحلیل گفتمان آثار اندیشمندان و کنشگران اشاره شده است. همچنین از جمله نوآوری‌های پژوهش حاضر آن است که از روش تحلیل گفتمان جیمز پل جی جهت بررسی گفتمان‌های انقلاب اسلامی استفاده شده است.

۲- مبانی نظری

از جمله نظریه‌های تحلیل گفتمان، نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی است. نظریه گفتمان پل جی یکی از تخصصی‌ترین و مهم‌ترین نظریه‌ها در تشریح ساختار یک متن و دستیابی به عناصر زبانی آن و روابط میان این عناصر است. جیمز پل جی، تحلیل گفتمان را چنین تعریف می‌کند: «تحلیل گفتمان عبارت است از تحلیل زبان در کاربرد آن». پل جی بر این باور است که هر نظریه تحلیل گفتمان مجموعه‌ای از ابزارهاست که به کمک آن‌ها می‌توانیم زبان را در کاربردش تحلیل نماییم (جی، ۲۰۱۴:۱۰۶). پل جی گفتمان را متضمن چیزی بیشتر از زبان می‌داند. از نظر وی، گفتمان‌ها همواره متضمن هماهنگ کردن زبان با شیوه عمل، تعامل، ارزش‌گذاری، باور داشتن، احساس، بدن‌ها، لباس‌ها، نمادهای غیرزبانی، اشیاء، ابزارها، تکنولوژی‌ها، زمان و مکان است (جی، ۲۰۱۴:۱۰۹).

تحلیل گفتمان استفاده‌شده در پژوهش حاضر دو امکان مهم را فراهم می‌کند از طرفی اشاره دارد متن از چه اجزا و مؤلفه‌هایی تشکیل شده است و از طرف دیگر در متن چه کنش‌های زبانی انجام می‌شود که همان بیان دیگری از نوع روابط میان اجزا در درون متن است. همچنین مبتنی بر این روش‌ها می‌توان وجوه نادیده و ناگفته متون را نیز تحلیل نمود تا در نهایت به یک دریافت دقیق از ساختار حاکم بر متون دست یافت. انجام این کنش‌ها توسط زبان این امکان را فراهم می‌آورد که چیزهایی که در جهان هست بهتر و راحت‌تر درک شود. هر زمان که سخنی گفته یا متنی نوشته می‌شود همیشه و به‌طور هم‌زمان یکی از هفت مؤلفه زیر در جهان واقع ساخته می‌شود. البته اغلب به‌صورت هم‌زمان امکان ساخت چندین مؤلفه در جهان وجود دارد. این مؤلفه‌ها که جی آن‌ها را «هفت کارکرد سازندگی» زبان می‌نامد به قرار زیر است (جی، ۲۰۱۴:۲۰۱):

۱) اهمیت: مخاطب از زبان بهره می‌برد تا چیزهایی را در جهان ارزشمند و از راه‌های مختلف آن‌ها را برجسته سازد. چیزهایی در جهان مانند مرگ و زندگی برای همه انسان‌ها اهمیت دارند؛ اما چیزهای دیگری نیز وجود دارند که برای برخی افراد خاص تلقی می‌شوند به این معنی که اهمیت چیزها برای افراد مختلف یکسان نیست و افراد مشابه هم در موقعیت‌های مختلف به‌گونه‌ای متفاوت به چیزها ارزش می‌دهند (جی، ۲۰۱۴:۱۴۲). لذا می‌توان گفت که یک قطعه از متن برای معنادار کردن و ارزش بخشی چیزی یا اهمیت بخشیدن به آن به چه صورت عمل می‌کند؟

۲) کنش: زبان نه فقط برای بیان چیزها بلکه برای انجام آن‌ها نیز به استفاده می‌شود، حتی اطلاع دادن و آگاهی بخشی هم نوعی کنش محسوب می‌شود. انسان‌ها از طریق زبان و به کمک واژه‌ها اقداماتی انجام می‌دهد. در این خصوص می‌توان پرسید این متن در صدد است چه کنش یا کنش‌هایی را به دیگران محول کند تا به‌عنوان دستاورد تلقی شود؟ (جی، ۲۰۱۴:۸۸).

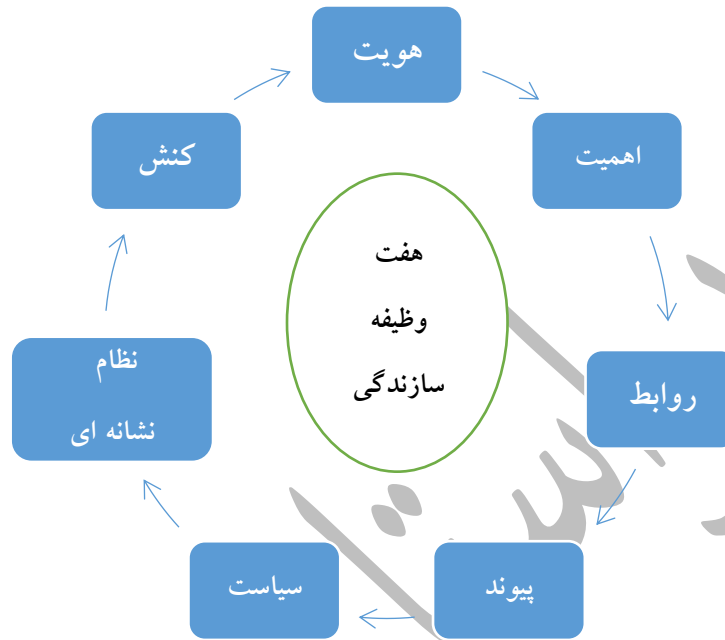
۳) **هویت‌ها:** انسان‌ها از زبان استفاده می‌کنند تا به داشتن یک هویت یا نقش خاص در جامعه معرفی شوند. برای بهره بردن از ابزارهای هویت‌ساز در تحلیل متن باید پاسخ به پرسش‌های داده شود: مخاطب می‌کوشد چه هویت یا هویت‌هایی را برای خود نمایان کند یا به دیگران نسبت دهد؟ (جی، ۲۰۱۴:۱۰۶).

۴) **رابطه‌ها:** از زبان به منظور ایجاد، حفظ و تداوم روابطی از انواع گوناگون استفاده گردد. این روابط میان هویت‌ها برقرار می‌شود و از این رو ارتباط تنگاتنگی با ابزارهای هویت‌ساز دارد. برای استفاده از ابزارهای ارتباط‌ساز در تحلیل متن می‌توان پرسش‌هایی از این قبیل را پرسید: در متن به چه صورت از واژه‌ها و ابزارهایی دستوری برای ایجاد، حفظ یا تغییر انواع روابط میان هویت‌ها (گوینده، دیگر افراد، گروه‌های اجتماعی، فرهنگ، سازمان‌ها و نهادها) به کار گرفته شده است؟ (جی، ۲۰۱۴:۱۱۶).

۵) **سیاست‌ها (توزیع کالاهای اجتماعی):** هنگامی که جیمز پل جی از سیاست سخن می‌گوید منظور وی حکومت، احزاب سیاسی یا انتخابات نیست بلکه هدف وی هر شرایط و موقعیتی است که در آن توزیع کالاهای اجتماعی صورت می‌گیرد (جی، ۲۰۱۴:۱۱۸). در این مورد می‌توان پرسید به چه صورت کلمات و قطعات گرامری برای ساختن یک نظر در مورد اینکه چه چیزهایی کالاهای اجتماعی هستند یا چگونه باید در جامعه توزیع گردد استفاده می‌شوند؟

۶) **پیوند‌ها:** روابط میان چیزها با یکدیگر در جهان را می‌توان از ابعاد مختلفی نگاه کرد و از زبان برای ایجاد یا قطع پیوند میان چیزها بهره برد. در این مورد می‌توان پرسید به چه صورت کلمات به کاررفته در متن پدیده‌ها را به هم ارتباط می‌دهد یا بی‌ربط می‌کنند یا به پیوندهای میان پدیده‌ها بی‌اعتنایی می‌کنند؟ (جی، ۲۰۱۴:۱۲۶).

۷) **نظام‌های نشانه‌ای و دانش:** نظام نشانه‌ای آن است که از هر زبان خاص (مانند روسی، انگلیسی، اسپانیایی و...) یا گونه‌های متفاوتی از یک زبان (مانند زبان حقوق‌دان‌ها، زبان زیست‌شناسان و گویش‌های مختلف یک زبان) یا نظام‌های ارتباطی غیرزبانی (مانند نمودار، تصویر و...) دارای اهمیت و ارزش‌اند. در این خصوص می‌توان پرسید: به چه صورت کلمات و گرامر به کاررفته در متن نظام‌های نشانه‌ای خاصی را امتیاز می‌دهند یا از امتیاز محروم می‌کنند؟ (خانیکی و فراهانی، ۱۳۹۶، ص ۲۱۱).

مدل اقتباسی از نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی (جی، ۲۰۱۶:۱۴۶)

۳- تحلیل محتوای آثار گفتمان اسلامی

در این بخش تلاش می شود با استفاده از هفت سؤال نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی، ساختار متن آثار مذهبی مانند کتاب های ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی اثر امام خمینی (ره)، نهضت های اسلامی صدساله اخیر اثر مرتضی مطهری، مبارز پیروز در عاشورا اثر محمدحسین بهشتی، از آزادی تا شهادت اثر سید محمود طالقانی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. پرسش ۱: در کتب «ولایت فقیه، نهضت های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت» چه ابعادی از واقعیت (اجتماعی و سیاسی) مهم و برجسته جلوه داده شده است؟

نویسنده در کتاب "ولایت فقیه" معتقد است حرکت های منفعلانه حوزه های علمیه در طول سه دهه اخیر منجر به ورود جریان های سکولار و بی دین در دستگاه حاکمیت و جامعه شده است. به همین خاطر برخلاف اسلاف به دنبال اقدامی جدید در چهارچوب مرجعیت شیعه بود. به خصوص که پس از شکست مشروطیت تصور عموم بر این بود تشیع در عرصه سیاست راهکاری جهت حل مسائل جامعه خود ندارد لذا به دنبال حرکت از سیاست منفی و سلبی به سوی حرکت مثبت و فعال با محوریت اسلام، فقها و مراجع بود. امام خمینی (ره) در نظریه ولایت فقیه و حکومت اسلامی خود اعتقاد

دارد در حکومت اسلامی فقها باید تصدی امور را در دست بگیرند و مبنا و روش حکومت‌داری آن‌ها بایستی بر اساس قانون نشأت گرفته از اسلام باشد لذا نویسنده، حاکمیت قانون را در نظریه ولایت‌فقیه مهم و برجسته ساخته است: «به خاطر اینکه حکومت، حکومت قانون است. قانون شناسان و از آن بالاتر دین شناسان یعنی فقها باید متصدی امر باشند. آن‌ها هستند که بر تمام امور اجرایی و اداری و برنامه‌ریزی کشور مراقبت دارند. فقها در اجرای احکام الهی امین هستند. حاکم در حقیقت قانون است. هرگاه حکومت اسلامی تأسیس شود همه در سایه قانون با امنیت کامل به سر می‌برند و هیچ حاکمی حق ندارد برخلاف مقررات و قانون شرع مطهر قدمی بردارد» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۵۳).

نویسنده در کتاب " نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر " اصلاح‌طلبی در جامعه را یک وظیفه همگانی دانسته و در محتوای کتاب بارها تأکید ویژه‌ای بر روی آن دارد: «اصلاح‌طلبی یک روحیه اسلامی است. هر فرد مسلمانی به حکم آنکه مسلمان است خواه‌ناخواه اصلاح‌طلب و لااقل طرفدار اصلاح‌طلبی است زیرا اصلاح‌طلبی هم به‌عنوان یک شان پیامبری در قرآن آمده و هم مصداق امر به معروف و نهی از منکر است که از ارکان مهم تعلیمات اجتماعی اسلام است» (مطهری، ۱۳۵۱: ۱۰).

نویسنده در کتاب " مبارز پیروز در عاشورا " بر مسئله ثبت و ضبط واقعه کربلا و اهمیت حفظ و نشر آن برای درس‌آموزی آیندگان اشاره دارد: «باید تاریخ این جمله مکرر را ثبت و ضبط کند تا واقعه کربلا درست تفسیر شود. در ریزترین و ساده‌ترین جریان‌هایی که در تمام این مدت تا روز عاشورا پیش آمده این نکته را به‌خوبی می‌بینید که امام خواسته است در واقعه کربلا با همه دست‌کاری‌هایی که شد با همه تحریف‌هایی که وقایع‌نگارهای سپاه دشمن در آن کردند آنچه از این واقعه و تاریخ آن برای مردم آینده می‌ماند درسی آموزنده باشد» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۴۴).

نویسنده در کتاب " از آزادی تا شهادت " همه‌گیری و سراسری بودن اعتراضات در کشور و ورود همه اصناف و گروه‌ها به تجمعات را در کتاب خود مهم و برجسته ساخته است: «در این روزها گروهی مزدور و سفله همچون فاتحان بیگانه و اوباش بی اصل و نسب زاده در شهرستان‌ها به تاخت‌وتاز و قتل و حرج زن و مرد بی‌دفاع پرداختند و از پورش به معابد و مجامع دینی و صحن مطهر امام هشتم و مراکز علمی شرم نکردند و مردم را وادار به شعارهای مبتذل طاغوتی و ضد اسلامی نمودند و کشتند و مغازه‌ها و خانه‌ها را به آتش کشیدند و غارت کردند» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۱۸).

پرسش ۲: در کتب «ولایت‌فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت» کدام هویت‌های اجتماعی و سیاسی به نمایش گذاشته شده‌اند؟

نویسنده در کتاب ولایت فقیه هویت‌های اجتماعی و سیاسی همچون زمامدار حکومت اسلامی، ولایت فقیه، ولایت اعتباری و ولایت تکوینی را به نمایش می‌گذارد. نویسنده در کتاب نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، هویت اجتماعی و سیاسی افرادی همچون سید جمال‌الدین اسدآبادی، شیخ محمد عبده و عبدالرحمن کواکبی را در کتاب خود به نمایش گذاشته است. نویسنده در کتاب مبارز پیروز در عاشورا هویت‌های اجتماعی و سیاسی واقعه عاشورا را توضیح می‌دهد. نویسنده در کتاب از آزادی تا شهادت ویژگی‌های شخصیتی و روحی خود پس از خروج از زندان، نقش و ویژگی هویتی معلمان و فرهنگیان را در پیروزی انقلاب اسلامی، نقش هویتی ارتشیان و نظامیان در فرایند انقلاب اسلامی به نمایش می‌گذارد.

پرسش ۳: در کتب «ولایت فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت» رابطه‌های انسانی چگونه است؟ چه نوع روابط اجتماعی و سیاسی ساخته شده است؟

نویسنده در کتاب "ولایت فقیه" هدف از تشکیل حکومت اسلامی را خارج شدن اکثریت تحت سلطه و مستضعف از چنگال اقلیت مستبد می‌داند. به همین خاطر معتقد است نظامات اقتصادی ظالمانه دودسته مردم ظالم و مظلوم را به وجود آورده است که لازم است به منظور نجات مردم مظلوم و محروم دست به تشکیل حکومت اسلامی زده شود: «استعمارگران به دست عمال سیاسی خود که بر مردم مسلط شده‌اند نظامات اقتصادی ظالمانه‌ای را تحمیل کرده‌اند و بر اثر آن مردم به دودسته تقسیم شده‌اند: ظالم و مظلوم. در یک طرف صدها میلیون مسلمان گرسنه و محروم از بهداشت و فرهنگ قرار گرفته است و در طرف دیگر اقلیت‌هایی از افراد ثروتمند و صاحب قدرت سیاسی که فاسدند» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۳۱).

نویسنده در کتاب "نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر" در خصوص تأثیر روشنفکران در رهایی و نجات جامعه خود می‌نویسد: «برخی از روشنفکران که خودآگاهی انسانی دارند و درد انسان را احساس می‌کنند بایستی در نظر داشته باشند جامعه امروز ایران را نباید با اروپای امروز اشتباه بگیرند و همان نسخه را برای ایران تجویز کنند. روشنفکران ایرانی به تصور اینکه در اروپای مذهب هیچ نقشی ندارد نقش مذهب را در ایران نیز تمام شده تلقی می‌کنند» (مطهری، ۱۳۵۱: ۸۵).

نویسنده کتاب "مبارز پیروز" در کتاب خود نحوه شکل‌گیری و وفاداری یاران با امام حسین را بدین گونه شرح می‌دهد: «قیس بن مسهر نامه امام را دریافت و به سمت کوفه حرکت کرد. در نزدیک قادسیه مأموران ابن زیاد وی را دستگیر کردند و نزد ابن زیاد فرستادند. ابن زیاد به وی گفت اگر می‌خواهی جانت سالم بماند به بالای منبر برو و به اباعبدالله دشنام بده. قیس به بالا رفت و رو به مردم گفت: سپاس خدای را، ای مردم کوفه، حسین بن علی بهترین آفریده خدا؛ در راه راست به پا خیزید، قیام کنید وی را یاری نمایید. از بام قصر به پایین انداختند و کشته شد. در راه به حر برخورد کرد. راهش را تغییر داد. حسین بی علی با چنین عده‌ای به طرف کوفه حرکت می‌کند» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۴۰).

نویسنده کتاب **"از آزادی تا شهادت"** در پاسخ به پیام امام خمینی (ره) روابط سیاسی و مبارزاتی را چنین بیان می‌کند: «این جانب و همه زندانیان آزادی خود را در درجه اول مدیون الطاف پروردگار عزیز و مقتدر هستیم و در درجه بعد مرهون فداکاری‌ها و خون‌های این امت رنج‌دیده و ستم‌کشیده مسلمان ایران هستیم که تحت هدایت آن حضرت باایمان و قدم ثابت و شایستگی بی‌سابقه‌ای در مقام مرجعیت و رهبری جهاد مقدس امت با نثار خون خود در شکنجه‌گاه‌ها و میدان‌ها تیر یا در کوچه و خیابان‌ها عزت و افتخار برای ملت ایران فراهم کردند نهال برومند توحید به شکوفایی نشست» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۱۱).

پرسش ۴: در کتب «ولایت فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت» چه نوع پیوندهای معناداری میان چیزها (اشیاء، رویدادها) با یکدیگر و همچنین میان چیزها و افراد، ایجاد شده است؟

در کتاب **"ولایت فقیه"** با مقایسه حکومت اسلامی با سایر حکومت‌ها سعی در بررسی وجه افتراق و اشتراکات این دو نظام سیاسی است و استقرار حکومت اسلامی را به حکومت‌های مستبد فعلی ترجیح می‌دهد: «حکومت اسلامی هیچ‌یک از انواع طرز حکومت‌های فعلی نیست. مثلاً استبدادی که رئیس دولت مستبد و خودرأی باشد. حکومت امیرالمؤمنین و سایر خلفا هم چنین اختیاراتی نداشتند. حکومت اسلامی نه استبدادی است و نه مطلقه بلکه مشروطه است به این شکل که حکومت‌کنندگان در اجرا و اداره مقید به یک مجموعه شرط هستند که در قرآن کریم و سنت رسول مشخص گشته است. حکومت اسلام حکومت قانون است» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۳۶).

نویسنده در بخشی از کتاب **"نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر"** به آسیب‌شناسی عدم ظهور و حضور فردی که بتوان از او به‌عنوان قهرمان اصلاح نام برد می‌پردازد و در تلاش است پیوندی میان تعصبات فرقه‌ای بعضی از افراد با عدم وجود قهرمان اصلاح برقرار کند: «در جامعه عربی سنی کسی را که بشود به‌غیر از سید جمال، عبده و کواکبی به‌عنوان قهرمان اصلاح به حساب آورد وجود ندارد. اولین شرط اصلاح‌طلبی فارغ بودن از تعصبات افراطی نسبت به فرقه خاص علیه فرقه دیگر است. عامل اصلی که سبب شد نهضت اسلامی از جلوه و رونق بیفتد گرایش شدید مدعیان اصلاح بعد از سید جمال و عبده به سوی وهابی‌گری و گرفتار شدن آن‌ها در دایره ننگ اندیشه‌های محدود این مسلک است» (مطهری، ۱۳۵۱: ۵۰).

نویسنده در کتاب **"مبارز پیروز در عاشورا"** با بهره‌گیری از قانون تناسب معتقد است قیام امام حسین باعث کنش و واکنش‌های متعددی در سرتاسر زمین شده است: «در علم طبیعی و فیزیک قانونی به اسم قانون تناسب میان عمل و عکس‌العمل‌ها وجود دارد. باید دید این قیام حسینی چگونه قیامی بوده است؟ اساساً قدرت یک ضربه را بایستی از روی

شناخت عکس‌العمل آن ضربه باشد. لذا گاهی شناسایی میزان قدرت و نیروی یک عمل از راه شناسایی میزان قدرت و نیروی عکس‌العمل آن قابل‌درک است. به‌راستی ما که از تاریخ کربلا دور هستیم نمی‌توانیم از خودمان بپرسیم قیام حسینی چه قیامی بوده است که از آن ابتدا تاکنون این همه واکنش داشته است؟» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۹۱).

نویسنده در کتاب **"از آزادی تا شهادت"** در تلاش است آیات سوره شریفه والنازعات را وضعیت سیاسی کشور و درگیری که با استبداد و طاغوت دارند پیوند برقرار نماید: «در قسمتی از آیات سوره والنازعات به نظر می‌رسد که با وضع روز ما و درگیری ما با طغیان و استبداد مناسب است. سوره والنازعات از اول که شروع می‌شود مربوط است به یک حرکت همگانه عالم، یک حرکت نزعی یعنی از جا کنده شدن و بعد هم حرکت متوالی است. سپس جهش‌هایی است که در این حرکت در تمام ابعاد جهان و در درون و برون همه پدیده‌ها و در جوامع و در سراسر عالم این حرکت استمراری و تکاملی وجود دارد» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۹).

پرسش ۵: در کتب «ولایت فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت»، چه کنش‌های اجتماعی چه زبانی و چه غیرزبانی در برابر مسائل صورت گرفته است؟

نویسنده در کتاب **"ولایت فقیه"** هدف از تشکیل حکومت اسلامی را کنشی در جهت تحقق بخشیدن به هدف‌های عالی می‌داند: «عهده‌دار شدن حکومت فی حد ذاتشان و مقامی نیست بلکه وسیله انجام وظیفه اجرای احکام و برقراری نظام عادلانه اسلام است. پس نفس حاکم شدن و فرمانروایی وسیله‌ای بیش نیست و برای مردان خدا اگر این وسیله به کار خیر و تحقق هدف‌های عالی نیاید هیچ ارزش ندارد. بدیهی است تصدی حکومت به دست آوردن یک وسیله است نه اینکه یک مقام معنوی باشد زیرا اگر مقام معنوی بود کسی نمی‌توانست آن را غصب کند یا رها سازد» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۴۲).

نویسنده کتاب **"نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر"** داشتن کنش مصانعه، مضارعه و طمع‌بندگی را شرط موفقیت مصلح دینی می‌داند: «برای مصانعه شاید بشود گفت سازش‌کاری یا ملاحظه‌کاری یا معامله‌گری. آنگاه که به علی (ع) پیشنهاد کوتاه آمدن در عزل معاویه می‌شد. این کار در تعبیرات علی و یارانش نوعی مصانعه تعبیر می‌شد. رفیق‌بازی، ملاحظه‌دوستان، فرزندان، خویشاوندان و مریدان را در اجرای امر خدا دخالت دادن مصانعه است. مضارعه یعنی مشابهت. آن‌کسی که می‌خواهد جامعه‌ای را اصلاح کند و تغییر دهد خودش نباید هم‌رنگ همان مردم باشد و همان نقاط ضعف که در مردم است در خودش وجود داشته باشد. آن‌کس که می‌خواهد امر خدا را به پا دارد باید از این اسارت‌ها رها شود. حریت و آزادی معنوی شرط توفیق مصلح دینی است» (مطهری، ۱۳۵۱: ۱۰۵).

نویسنده در کتاب "مبارز پیروز" از نوع تاکتیک و استراتژی اباعبدالله حسین در روز عاشورا برای مقابله با دشمن به‌عنوان یک کنش در مواجهه به مسئله می‌داند: «در روز عاشورا بعد از آنکه حضرت جبهه‌بندی می‌کند عدادی از سپاه دشمن و سواران گفتند بیاییم از پشت به اردوی حسین حمله کنیم. یکی از آن‌ها یا سرکرده آن‌ها شمر بود. آمدند حمله کنند. مشاهده کردند عجب خندقی است، انگار جنگ بزرگی در پیش است که برای آن خندق و آتش تدارک دیده‌اند» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۴۵).

نویسنده در کتاب "از آزادی تا شهادت" معتقد است ملت مسلمان و پیروان امامان به‌حق که سلاحمان حق و حقیقت است و فعلاً از سلاح‌های معمولی دشمن محرومیم و هنوز به فرمان مراجع عالی‌قدر زمان جهاد همگانی فرانسیده است باید کنش‌ها، عملیات و اقداماتمان بر اساس شرایط و موازین ذیل باشد: «۱- ضمن برپاداشتن مراسم عزای حسینی بر مردم لازم است تا آگاهی صحیح و بیشتر از اهداف و وقایع خون‌بار کربلا دریابند تا برای ادای وظیفه و تحقق بخشیدن به آرمان‌های انسانی و اسلامی و زنده نگه‌داشتن مکتب در برابر یزیدی‌های زمان ایستادگی کنند» ۲- تظاهرات اعتراضی و انقلابی حسینی خود را به‌گونه‌ای شکل و سازمان دهند که ضمن کسب پیروزی هر چه بیشتر ضایعات جانی و مالی کمتر باشد. ۳- آنچه بر صفوف پشت جبهه و خانواده‌ها واجب است روحیه بخشیدن به مبارزان و حمایت از مجروحین است» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۱۵).

پرسش ۶: در کتب «ولایت فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت»، چه نوع سیاستی درباره توزیع منافع (خیرهای) اجتماعی وجود دارد؟

در کتاب "ولایت فقیه" سیاست وحدت اسلامی در جهت تشکیل حکومت اسلامی را امری مناسب و پسندیده قلمداد می‌کند: «وطن اسلام را استعمارگران و حکام مستبد و جاه‌طلب تجزیه کرده‌اند. امت اسلام را از هم جدا کرده و به‌صورت چندین ملت مجزا درآورده‌اند. ما برای اینکه وحدت امت اسلام را تأمین کنیم برای اینکه وطن اسلام را از تصرف و نفوذ استعمارگران و دولت‌های دست‌نشانده آن‌ها خارج و آزاد کنیم راهی نداریم جز اینکه تشکیل حکومت بدهیم» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۱۸).

در کتاب "نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر" وجود نهضت، رهبری و جریان تحصیل‌کرده دانشگاهی را به‌منظور پیروزی و موفقیت نهضت اسلامی مثبت ارزیابی می‌کند: «ما فعلاً نهضتی داریم موجود. هر نهضت اجتماعی باید پشتوانه‌ای از نهضت فکری و فرهنگی داشته باشد و الا در دام جریان‌هایی قرار می‌گیرد که از سرمایه‌ای فرهنگی برخوردارند و جذب

آن‌ها می‌شود و تغییر مسیر می‌دهد امروز هم به خواجه‌نصیرالدین‌ها، ملاصدراها، بوعلی سیناها، شیخ بهایی‌ها، محقق حلی‌ها و شیخ انصاری‌ها احتیاج داریم» (مطهری، ۱۳۵۱: ۷۹).

نویسنده در کتاب **"مبارز پیروز در عاشورا"** سیاست وجود مبارزه در تمام طول زندگی و در همه لحظه‌ها را مفید، طبیعی و عادی نشان می‌دهد و اشاره می‌کند که این سیاست اثرات مثبت و مفید برای انسان به همراه دارد: «جنگ میان هواها و هوس‌ها و میان زندگی معنوی، میان مادی‌گری و معنویت در درون انسان از ابتدایی روز ازل نهادینه شده و پایه زندگی انسان را بر مبارزه گذشته است. در راه خواسته‌ها و هدف‌های یک انسان مشکلات و موانع بی‌شماری هست که چون به برخورد با آن‌ها عادت کرده‌ایم معمولاً وجود آن‌ها را به‌خوبی حس نمی‌کنیم» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۹).

نویسنده در کتاب **"از آزادی تا شهادت"** در پیامی به دانشجویان ایران سیاست همبستگی، حمایت از قربانیان نهضت، روشنگری و تلاش برای آزادی زندانیان سیاسی را سرلوحه کار خود و امری مطلوب در نظر دارد: «بر شما است که با دقت و مراقبت کامل در برابر توطئه‌های تفرقه‌افکنانه دشمنان به شکل و محتوا بخشیدن به نهضت حق طلبانه و بابرکت خود ادامه دهید و از درگیری‌هایی که باعث انحراف از وظایف اصلی و موجب بهره‌گیری دشمن می‌شود بپرهیزید. همبستگی دانشجویان با مردم و روحانیت پیشرو و متعهد طلوعه پیروزی و مطلع در مبارزه به حقشان علیه نظامات طاغوتی» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۵).

پرسش ۷: در کتب «ولایت فقیه، نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر، مبارز پیروز در عاشورا، از آزادی تا شهادت»، کدام نظام‌های نشانه‌ای و دانش (معرفت)، مناسب، معتبر و دارای امتیاز دانسته شده است؟

نویسنده در کتاب **"ولایت فقیه"** نمونه‌هایی از احکام اسلامی مانند احکام مالی، احکام دفاع ملی، احکام احقاق حقوق و احکام جزایی را امری مناسب و معتبر و دارای امتیاز برای تشکیل حکومت اسلامی می‌داند: «احکامی که راجع به حفظ نظام اسلام و دفاع از تمامیت ارضی و استقلال امت اسلام است بر لزوم تشکیل حکومت دلالت دارد. هرگاه مسلمانان به این حکم عمل کرده و با تشکیل حکومت اسلامی به تدارکات وسیع پرداخته و به حال آماده‌باش کامل جنگی می‌بودند مشتی یهودی جرئت نمی‌کردند سرزمین‌های ما را اشغال کرده مسجد اقصای ما را خراب کنند» (امام خمینی، ۱۳۵۶: ۲۹).

نویسنده در کتاب **"نهضت‌های اسلامی صدساله اخیر"** گفتمان حاکم بر اندیشه سید جمال‌الدین اسدآبادی را حول محور مزمین‌ترین و مهم‌ترین درد جامعه اسلامی می‌داند و برای آن نسخه‌های بازگشت به خویشتن را مناسب و معتبر می‌داند: «سید جمال مهم‌ترین و مزمین‌ترین درد جامعه اسلامی را استبداد داخلی و استعمار خارجی تشخیص داد و با این دو به‌شدت مبارزه کرد. آخر بار هم جان خود را در همین راستا از دست داد» (مطهری، ۱۳۵۱: ۱۸).

گفتمان حاکم در کتاب "مبارز پیروز در عاشورا" در خصوص اهمیت گفتمان مبارزه در طول زندگی اشاره دارد: «اینک ماحصل عرایض من اینکه مسلمانان، دوستان حسین، هواداران حسین، شیفتگان حسین، پیروان مکتب توحید و یکتاپرستی باید بدانند مبارزه در زندگی امری است اجتناب‌ناپذیر، باید از کسالت و کاهی و از گوشه‌نشینی بیرون بیایند. آگاه باشند تا بشری در دنیا زندگی می‌کند باید همواره مبارزه ادامه داشته باشد» (بهشتی، ۱۳۴۱: ۵۱).

نویسنده کتاب "از آزادی تا شهادت" گفتمان حاکم بر کتاب از نظر نویسنده برقراری و پیروزی انقلاب اسلامی است: «هر حکومتی که در ایران تشکیل بشود باید در چهارچوب مبارزه کنونی ملت ایران به رهبری امام خمینی باشد. در غیر این صورت موردقبول و تأیید ملت ایران نیست. اصولاً در رژیم‌هایی که از طرف ملت ایران و قوانین اسلام قانونی نیست بالطبع مجالس قانون‌گذاری آن تحمیلی و فرمایشی است به‌هیچ‌وجه نماینده واقعی اراده مردم ایران نیست» (طالقانی، ۱۳۵۸: ۲۳).

۴- تحلیل محتوای آثار گفتمان چپ

در این بخش تلاش می‌شود با استفاده از هفت سؤال نظریه تحلیل گفتمان جیمز پل جی، ساختار متن آثار چپ مانند کتاب‌های تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران اثر بیژن جزنی، تزی برای تحرک اثر مصطفی شعاعیان و ماه سیاه کوچولو اثر صمد بهرنگی موردبررسی و تحلیل قرار گیرد.

پرسش ۱: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، ماه سیاه کوچولو»، چه ابعادی از واقعیت (اجتماعی و سیاسی) مهم و برجسته جلوه داده شده است؟

نویسنده در "کتاب تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی" موقعیت اجتماعی و سیاسی نیروهای انقلابی مثل طبقه کارگر، دهقانان، خرده‌بورژوازی و پرولتاریا را برجسته ساخته است. نویسنده موقعیت فرهنگی و سیاسی دهقانان را بدین گونه برجسته می‌سازد: «مهم‌ترین مسئله در مورد دهقانان توجه به نسل جوانی است که در سال‌های اخیر در روستا رشد کرده است. نسلی که سلطه خردکننده و بازدارنده ارباب و مباشر او را لمس نکرده و بندگی رعیت در برابر ارباب سد عبور ناپذیری بین و دنیای شهر ایجاد کرده است. این نسل هیچ قانون ازلی و ابدی را در توصیه محرومیت‌های خود نمی‌شناسد» (جزنی، بی تا: ۲۳).

نویسنده در "کتاب تزی برای تحرک" محافظه‌کاری و ملاحظات ویژه‌ای در ارائه پیشنهاد کاربردی جهت سقوط رژیم حاکم در نظر گرفته و در فصل سوم کتاب واقعیت سیاسی و اجتماعی جامعه را بدین شکل مهم و برجسته ساخته است: «بهتر است یکبار برای همیشه بگوئیم که غرض ما آن حالت عمومی و حاکم در میان توده‌هاست. نه آن حالات استثنایی

و محدود که بعضی‌ها حاضر هستند تا آخرین رمق و با همه قوا و به شدیدترین شکل پیکار کنند. لذا لازم است پیشنهادات اولیه‌ای که برای کشاندن مردم به مبارزه می‌دهیم تا حدود امکان با این شرایط قابل تطبیق بوده باشد» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۴۲).

نویسنده در کتاب **"ماهی سیاه کوچولو"** چندین بار در برخورد ماهی سیاه کوچولو با حیوانات، جانوران خطرات بر مسیر و دنیای ناشناخته تأکید و در متن کتاب این موضوع را مهم و برجسته ساخته است: «چند تا ماهی ریز دور ماهی سیاه کوچولو را گرفتند و گفتند: مثل اینکه غریبه‌ای، ها؟ ماهی سیاه گفت: آره غریبه‌ام. از راه دوری می‌آیم. ماهی ریزه‌ها گفتند: کجا می‌خواهی بروی؟ ماهی سیاه گفت: می‌روم آخر جویبار را پیدا کنم. ماهی ریزه‌ها گفتند: کدام جویبار؟ ماهی سیاه گفت: همین جویباری که توی آن شنا می‌کنیم. ماهی ریزه‌ها گفتند: ما به این می‌گوییم رودخانه» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۹).

پرسش ۲: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، ماه سیاه کوچولو»، کدام هویت‌های اجتماعی و سیاسی به نمایش گذاشته شده‌اند؟

نویسنده کتاب تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی با به‌کارگیری اصطلاحات خاصی در تلاش است هویت و فرهنگ جامعه ایرانی را به بهترین شکل ممکن برای مخاطب و جامعه هدف خود شرح دهد. در این راستا نویسنده در این کتاب اصطلاحاتی مانند بورژوازی ملی در برابر بورژوازی کمپرادور (واسطه‌های تجاری وابسته و دلال مسلک) - کارگاه‌های قدیمی در برابر کالاهای خارجی - دموکراسی ملی یا توده‌ای - کارگران ساده، کارگران کارگاهی و کارگران صنعتی، کارگران کشاورزی را به‌عنوان هویت‌های اجتماعی سیاسی، اقتصادی جامعه زمان خود برمی‌شمرد. نویسنده کتاب **"تزی برای تحرک"** معتقد است دستگاه حاکمه ایران با استفاده از ابزارهای مانند ارتش وسیع، سازمان امنیت، عدم اعتنای دستگاه به کلیه قوانین و امکانات وسیع تبلیغاتی هویت اجتماعی و سیاسی خود مشروعیت ببخشند (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۳۲). نویسنده در کتاب **"ماهی سیاه کوچولو"** هویت اصلی داستان را بدین گونه نمایش می‌دهد: «ماهی سیاه کوچولو با مادرش در جویباری زندگی می‌کرد. ماهی کوچولو حسرت به دلش مانده بود که یک‌دفعه هم که شده مهتاب را توی خانه‌شان ببیند. چند روزی بود که ماهی کوچولو تو فکر بود و خیلی کم حرف می‌زد» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۲).

پرسش ۳: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، ماه سیاه کوچولو»، رابطه‌های انسانی چگونه است؟

نویسنده در کتاب **"تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران"** از چندگونه روابط اجتماعی و سیاسی یاد می‌کند: روابط کارگر جدید و قدیمی، رابطه سرمایه‌گذاری‌های خارجی بر کارگاه‌های قدیمی و رابطه فقدان فئودالیسم و وضعیت اجتماعی و اقتصادی روحانیت (جزنی، بی تا: ۹).

نویسنده در فصل چهارم کتاب **"تزی برای تحرک"** به روابط مهم فی مابین نهضت و روحانیون می پردازد: «در صورتی که جامعه روحانیت به هیچ وجه دارای چنین محدودیت‌هایی نیست. در دورافتاده‌ترین و فقیرترین دهات ایران بالاخره یک مسجد یافت می‌شود. بسیاری از خانواده‌های ایران بالاخره در ماه یک‌بار آخوندی به خانه خود می‌آورند تا برایشان روضه بخواند. مساجد در واقع کلپ‌های تبلیغاتی وسیعی هستند که به شکل شبکه پر تاروپودی در سراسر کشور پخش شده‌اند.» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۵۱).

نویسنده کتاب **"ماهی سیاه کوچولو"** رابطه میان ماهی و ماه را بدین گونه توصیف می‌کند: «ماهی سیاه کوچولو ماه را خیلی دوست داشت. شب‌هایی که ماه توی آب می‌افتاد. ماهی دلش می‌خواست که زیر خزه‌ها بیرون بخزد و چندکلمه‌ای با او حرف بزند اما هر دفعه مادرش بیدار می‌شد و او را زیر خزه‌ها می‌کشید و دوباره می‌خواباند» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۱۰).

پرسش ۴: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، ماه سیاه کوچولو»، چه نوع پیوندهای معناداری میان چیزها (رویدادها، پدیده‌ها، جمله‌ها و...) با یکدیگر و همچنین میان چیزها و افراد، ایجاد شده است؟

در کتاب **"تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران"** پیوندهای معناداری بین اشیاء، رویدادها، پدیده‌ها و جمله‌ها دیده می‌شود که به شرح ذیل می‌باشد: «عشایر کوچ‌نشین که معاش عمده آن‌ها از طریق دامداری تأمین می‌شود طی دو دهه گذشته به سرعت رو به تحلیل رفتند. اصلاح ارضی از دو جهت روی عشایر اثر گذاشت. اول با سقوط خان فئودال که با داشتن ریاست ایل چندین پارچه روستا و هزاران رعیت را استثمار می‌کرد. سازمان ایل به میزان زیادی درهم‌ریخته شد. دوم رشد اقتصادی و تقسیم اراضی نابودی سیستم شبانی را تسریع کرد. محدودیت مراتع که زیر عنوان ملی شدن مراتع آزادی عمل کوچ‌نشینان را محدود کرده است، فشار مستقیم اقتصادی برای ترک زندگی شبانی را تسریع کرده و به مشاغل شهری یا کشاورزی روی آوردند» (جزنی، بی‌تا: ۲۰).

نویسنده در بخشی از کتاب **"تزی برای تحرک"** با بهره‌گیری از اصطلاحاتی مانند نهضت ملی، استعمار، امپریالیست و دستگاه حاکمه ایران در تلاش است با مقایسه استعمار در هندوستان و ایران پیوند معناداری میان استعمار در ایران و دستگاه حاکمه ایران برقرار کند: «وجود علنی انگلیسی‌ها در هند و از نزدیک رابطه داشتن مردم با آن‌ها و از طرفی اعمال زور و ظلم توسط خود انگلیسی‌ها به مردم در عین حال عواملی بودند که نهضت هندوستان می‌توانست از آن‌ها به نفع خود بهره‌برداری کند و شکل علنی استعمار را با وضوح تمام در همه زوایا و شئون زندگی‌شان نشان دهد. ولی در میهن ما قضیه به شکل دیگر است. در واقع به جای اینکه استعمار در کشور ما رسماً به دست خود عمل کند به دست عوامل داخلی

خود اقدام می‌کند؛ و لذا نشان دادن فجایع استعمار در این کشور بسیار مشکل‌تر از کشورهای است که در آن استعمار با همه وضوحش بر پای ایستاده است» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۲۹).

نویسنده در کتاب **"ماهی سیاه کوچولو"** سعی در پیوند میان طبیعت و جانوران و آبریان داشت: «دره پر از پیچ‌وخم بود. جویبار هم آبش چند برابر شده بود اما اگر می‌خواستی از بالای کوه‌ها ته دره را نگاه کنی جویبار را مثل نخ سفیدی می‌دید. یکجا تخته‌سنگ بزرگی از کوه جدا شده بود و افتاده بود ته دره و آب را دو قسمت کرده بود. مارمولک درشتی به اندازه کفت دست، شکمش را به سنگ چسبانده بود» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۶).

پرسش ۵: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحریک، ماه سیاه کوچولو»، چه کنش‌های اجتماعی چه زبانی و چه غیرزبانی در برابر مسائل صورت گرفته است؟

نویسنده در کتاب **"تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران"** در خصوص کنش اجتماعی و سیاسی بورژوازی ملی اشاره می‌کند: «از جنبه اجتماعی و سیاسی، سنن سیاسی بورژوازی ملی با حدود یک قرن مبارزه در قشرهای خرده‌بورژوازی ریشه دوانده است. این سنت‌ها چیزی نیست که با ضعف اقتصاد بورژوازی ملی از جامعه ما رخت بریندد. حتی محفل‌ها و مجامعی که بقایای سیاسی بورژوازی ملی اند هنوز به‌صورت کمون به حیات خود ادامه می‌دهند. از سوی دیگر بخش کوچکی از روحانیت بزرگ نماینده سیاسی بورژوازی ملی به شمار می‌روند» (جزنی، بی‌تا: ۳۷).

نویسنده کتاب **"تزی برای تحریک"** دو مبنا و کنش را جهت مبارزه پیشنهاد می‌دهد: «بعضی سازمان‌ها و محافل مبنایی برای مبارزه انتخاب کرده و در همان پایه روش‌هایی نیز برای مبارزه ارائه می‌دهند. روی هم‌رفته می‌توان گفت که فعلاً دو پیشنهاد کلی جهت مبنای مبارزه وجود دارد که یکی شعارهای سیاسی و دیگری شعارهای اقتصادی است» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۲۵).

نویسنده کتاب **"ماهی سیاه کوچولو"** کنش ماهی سیاه کوچولو در مواجهه با مرغ سقا را بدین گونه شرح می‌دهد: «ماهی سیاه کوچولو گفت: دوستان! ما در کیسه‌ی مرغ سقا گیر افتاده‌ایم اما راه فرار هم به‌کلی بسته نیست. ماهی ریزه‌ها شروع به گریه و زاری کردند: ما دیگر راه فرار نداریم. تقصیر توست که زیر پای ما نشست و ما را از راه در بردی! یکی دیگر گفت: حالا همه‌ی ما را قورت می‌دهد! ماهی سیاه گفت: گوش کنید راهی نشانتان بدهم. من میان ماهی‌های بیجان خود را به مردن می‌زنم. آن وقت ببینم مرغ سقا شما را رها خواهد کرد یا نه و اگر حرف مرا قبول نکنید با این خنجر همه‌تان را می‌کشم یا کیسه را پاره‌پاره می‌کنم و درمی‌روم و شما... بعد خنجرش را درآورد و جلو چشم ماهی ریزه گرفت» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۱۲).

پرسش ۶: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، ماهی سیاه کوچولو»، چه نوع سیاستی درباره توزیع منافع (خیرهای) اجتماعی وجود دارد؟

در کتاب "تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران" نویسنده نگاه منفی به نوع سیاست هژمون کردن ایدئولوژی مارکسیسم در نظام آموزش ایران دارد و معتقد است رویکرد نظری بر وجه عمل‌گرایی غلبه دارد: «گرایش‌های نادرست در برخورد با مسائل تحلیل طبقاتی جلوه‌های مختلفی پیدا کرده است. برخی از رفقا در تعیین و تعریف طبقات و قشرها تنها به رابطه آن‌ها با مالکیت ابزار تولید توجه می‌کنند و بر اساس این ضابطه می‌خواهند مسئله‌ای چنین پیچیده را حل کرده و از آن در تعیین مشی سیاسی خود استنتاج‌های می‌کنند. عده‌ای دیگر در تئوری برای همه‌چیز فرمول دارند و از نقش طبقه و قشر در سازمان اجتماعی کار و نتیجه این دو مقدمه، میزان سهم بردن از حاصل کار و به عبارت ساده‌تر کمیت و کیفیت مصرف نیز گفتگو به میان می‌آوردند ولی در عمل از انطباق فرمول با واقعیت درمی‌مانند» (جزئی، بی‌تا: ۴).

نویسنده در کتاب "تزی برای تحرک" به انتقاد از نهضت‌های یک قرن اخیر می‌پردازد: «ملت ما تاکنون قیمت‌های وحشتناکی برای اشتباهات، کوری، بی‌سوادی سیاسی و بالاخره خیانت‌های آن‌ها که رهبری را در دست داشته‌اند پرداخته است و معذالک هنوز هم ترکیبات و تحولات درونی نهضت به صورت قاطع مؤید پایان سردرگمی‌ها و انحرافات نیست. یکی از عواملی که می‌تواند از لحاظی مایه امید بوده باشد ایستادگی دانشگاه فداکار و پرشور در مقابل رهبری کودن و حتی خائن است. سرگردانی و گم‌گشتگی دردناکی بر افکار بیشتر آن‌ها که هنوز وجدان مبارزه‌شان کور نشده سایه انداخته است» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۲۵).

در کتاب "ماهی سیاه کوچولو" مادر ماهی سیاه کوچولو به انتقاد از فرزندش که قصد رفتن از خانه و دیدن دنیا را دارد می‌پردازد: «بچه جان! مگر به سرت زده؟ دنیا! دنیا دیگر یعنی چه؟ دنیا همین جاست که ما هستیم، زندگی هم همین است که ما داریم... چه سال و زمانه‌ای شده! حالا دیگر بچه‌ها می‌خواهند به مادرشان چیز یاد بدهند. این نیم‌وجبی کجاها می‌خواهد برود! دائم می‌گوید می‌خواهم بروم ببینم دنیا چه خبر است! چه حرف‌های گنده‌ای» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۳).

پرسش ۷: در کتب «تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی، تزی برای تحرک، حزب توده و مسائل میهن انقلابی ما، ماهی سیاه کوچولو»، کدام نظام‌های نشانه‌ای و دانش (معرفت)، مناسب، معتبر و دارای امتیاز دانسته شده است؟

نویسنده در کتاب "تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران" نویسنده به آسیب‌شناسی طبقه کار پرداخته است: «به این دلایل است که مهم‌ترین بخش طبقه کارگر ایران یعنی کارگرانی که امروز بین ۱۸ تا ۳۰ سال از سنشان گذشته، در

پایین‌ترین سطح آگاهی طبقاتی بوده و هنوز فرهنگ طبقاتی در آن‌ها جانشین فرهنگ قبلی آن‌ها (دهقانی و خرده‌بورژوازی) نشده است. این بخش از طبقه کارگر با مشکلات و محرومیت‌های خود اساساً برخورد فردی می‌کند» (جزئی، بی تا: ۱۲).

نویسنده در کتاب "تزی برای تحرک" معتقد است یکی از دال‌های مهم و اثرگذار گفتمان حاکم بر کتاب مسئله نارضایتی است که نویسنده مبنای سایر مباحث خود را بر آن پایه‌گذاری می‌کند: «متأسفانه کسانی که در میهن ما از رهبری مبارزات سیاسی دم می‌زنند هنوز نمی‌دانند که در بسیاری موارد استفاده به‌موقع از امکانات کوچک و ناچیز در صورتیکه منطبق با شرایط عینی مبارزه باشد به‌خوبی می‌تواند عامل تحرک جدی توده‌ها و کشانیدن هر چه بیشتر مردم به فعالانه‌ترین مبارزات تعیین‌کننده باشد» (شعاعیان، ۱۳۵۲: ۲۸).

نویسنده کتاب "ماهی سیاه کوچولو" در انتهای کتاب نحوه رسیدن ماهی سیاه کوچولو به هدف و نتیجه را بدین گونه می‌نویسد: «ماهی سیاه رفت و رفت و بازهم رفت تا ظهر شد. حالا دیگر کوه و دره تمام‌شده بود و رودخانه از دشت همواری می‌گذشت. از راست و چپ چند رودخانه‌ی کوچک دیگر هم به آن پیوسته بود و آبش را چند برابر کرده بود. ناگهان به خود آمد و دید آب ته ندارد. این‌ور رفت آن‌ور رفت به‌جایی برنخورد. آن‌قدر آب بود که ماهی کوچولو تویش گم‌شده بود. هر طور که دلش خواست شنا کرد و باز سرش به جایی نخورد» (بهرنگی، ۱۳۴۷: ۱۳).

۵- بررسی وجوه اشتراک گفتمان چپ با گفتمان مذهبی

هفت وظیفه سازندگی	موضوع اشتراکی	بررسی وجوه اشتراک گفتمان چپ با گفتمان مذهبی
هویت	اشتراک در مفاهیم بنیادی	در هر دو گفتمان مفاهیمی همچون رشد، تکامل و حرکت دارای ارزش است.
اهمیت	اشتراک در نارضایتی	دال مرکزی هر دو گفتمان نارضایتی از وضعیت موجود است
نظام نشانه‌ای	اشتراک در ترسیم وضعیت مطلوب	در آثار هر دو گفتمان برنامه و سند چشم‌انداز جهت رسیدن به جامعه مطلوب ترسیم شده است.
سیاست	اشتراک در نقد توسعه	هر دو گفتمان از مفهوم ارتجاع و ارتجاعی بیشتر به طبقات حاکم و نیروهایی که با الگوی نوسازی و راه رشد سرمایه‌داری دستگاه پهلوی همسو می‌باشند استفاده می‌کردند.

هر دو گفتمان استفاده ابزاری از سنت در جهت تنظیم برنامه اجتماعی تحول در جامعه استفاده کردند	اشتراک در استفاده ابزاری از سنت	پیوند
در هر دو گفتمان، گروه روشنفکران انقلابی وظیفه پیامبرگونه راهنمایی توده‌ها را برای تسریع در روند محتمل تاریخ به گردن دارند.	اشتراک در کارکرد روشنفکران	روابط

۶- بررسی وجوه افتراق گفتمان چپ با گفتمان مذهبی

بررسی وجوه افتراق گفتمان چپ با گفتمان مذهبی		موضوع افتراقی	هفت وظیفه سازندگی
گفتمان مذهبی	گفتمان چپ		
گفتمان مذهبی بر باورهای دینی و ایمان اسلامی تأکید دارد.	از دید چپ‌ها عامل حرکت یک عامل خارج از ماده نیست که برای حل مشکل دست به دامان اثبات وجود خدا شوند.	اختلاف در مبانی	هویت
درد مسلمین این است که راه درست، متین، عزت و عظمت و ترقی را به واسطه دین خود و وجود قرآن می‌دانند	چپ‌ها به سبب آنکه مادی‌گرا بودند و اصالت ماده را قبول داشتند همه جهان و موجودات آن را حتی اندیشه، علم و روح و... مادی به حساب می‌آورند و کل طبیعت را هم در حرکت می‌بینند.	اختلاف در نگاه به هستی	اهمیت
به اعتقاد این گفتمان تنها چیز مطلق و غیرقابل تغییر ذات خداوند است.	درواقع معتقدند همه حوادث و موجودات در حال تغییر و تحول هستند و چیزی وجود ندارد که ثابت و یکنواخت باشد. تنها چیز ثابت قانون تغییر و تحول است.	اختلاف در نگاه به عالم هستی و طبیعت	روابط

تعبیر نواندیشان مذهبی از تجدد یک پارادایم و یک مفهوم چندبعدی در علم و فناوری، فلسفه، هنر و معماری است	تعبیر چپ‌ها از تجدد معادل مدرنیزاسیون، نوسازی و غربی شدن است.	اختلاف در نگاه به مفاهیم مدرن	پیوند
بن‌مایه‌های گفتمان مذهبی مبتنی بر ارزش‌های الهی و معرفتی است.	بن‌مایه‌های فکری گفتمان چپ مبتنی بر دو سیستم اقتصادی و اجتماعی است.	اختلاف در بن‌مایه‌های گفتمان	نظام نشانه‌ای
در گفتمان مذهبی، سایر مکاتب محکوم به شکست و تنها مکتب پیروز مکتب الهی است.	چپ‌ها، مارکسیسم را یک باور مقدس می‌دانستند و در آثار خود هویدا می‌ساختند.	اختلاف در مکتب	سیاست
به اعتقاد این گفتمان احساسات، شور، باورها و اعتقادات این گفتمان بر مبنای تعقل شکل گرفته است.	گفتمان چپ جریان فکری مذهبی را اساساً غیرعقلانی می‌داند و معتقد است قادر به ایجاد یک سیستم فکری منسجم نیست	اختلاف در انگیزه‌ها و احساسات	کنش

نتیجه‌گیری

هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی تطبیقی تحلیل محتوای آثار گفتمان مذهبی و چپ در فرایند انقلاب اسلامی بر اساس نظریه تحلیل گفتمان پل جیمز جی بود. در این راستا آثار گفتمان مذهبی و چپ طبق روش و نظریه تحلیل گفتمان پل جی مورد بررسی و مقایسه قرار گرفت. نظریه گفتمان پل جی یکی از مهم‌ترین و کارآمدترین نظریه‌ها در توصیف ساختار یک متن و دستیابی به عناصر زبانی آن و روابط میان این عناصر است. یافته‌های پژوهش به‌قرار ذیل می‌باشد. در خصوص وجوه اشتراک گفتمان چپ با گفتمان مذهبی می‌توان اشاره داشت: در هر دو گفتمان مفاهیمی همچون رشد، تکامل و حرکت دارای ارزش است. دال مرکزی هر دو گفتمان نارضایتی از وضعیت موجود است. در آثار هر دو گفتمان برنامه و سند چشم‌انداز جهت رسیدن به جامعه مطلوب ترسیم شده است. هر دو گفتمان از مفهوم ارتجاع و ارتجاعی بیشتر به طبقات حاکم و نیروهایی که با الگوی نوسازی و راه رشد سرمایه‌داری دستگاه پهلوی همسو می‌باشند استفاده می‌کردند.

هر دو گفتمان استفاده ابزاری از سنت در جهت تنظیم برنامه اجتماعی تحول در جامعه استفاده کردند در هر دو گفتمان، گروه روشنفکران انقلابی وظیفه پیامبرگونه راهنمایی توده‌ها را برای تسریع در روند محتوم تاریخ به گردن دارند.

در خصوص وجوه افتراق گفتمان چپ با گفتمان مذهبی می‌توان اذعان داشت: از دید گفتمان چپ عامل حرکت، یک عامل خارج از ماده نیست که برای حل مشکل دست به دامان اثبات وجود خدا شوند اما گفتمان مذهبی بر باورهای دینی و ایمان اسلامی تأکید دارد. گفتمان چپ به سبب آنکه مادی‌گرا بودند و اصالت ماده را قبول داشتند همه جهان و موجودات آن را حتی اندیشه، علم و روح و... مادی به حساب می‌آورند و کل طبیعت را هم در حرکت می‌بینند. گفتمان مذهبی معتقد است درد مسلمین این است که راه درست، متین، عزت و عظمت و ترقی را به واسطه دین خود و وجود قرآن می‌دانند. گفتمان چپ معتقد است همه حوادث و موجودات در حال تغییر و تحول هستند و چیزی وجود ندارد که ثابت و یکنواخت باشد. تنها چیز ثابت قانون تغییر و تحول است. به اعتقاد گفتمان مذهبی تنها چیز مطلق و غیرقابل تغییر ذات خداوند است. تعبیر گفتمان چپ از تجدد معادل مدرنیزاسیون، نوسازی و غربی شدن است. تعبیر گفتمان مذهبی از تجدد یک پارادایم و یک مفهوم چندبعدی در علم و فناوری، فلسفه، هنر و معماری است گفتمان چپ تأکید زیادی بر ترقی جامعه در جنبه‌های صنعتی و فناوری دارند. تأکید گفتمان مذهبی بر تقلیل مدرنیته به ماشینیسیم و تکنولوژی است. بن‌مایه‌های فکری گفتمان چپ مبتنی بر دو سیستم اقتصادی و اجتماعی است. بن‌مایه‌های گفتمان مذهبی مبتنی بر ارزش‌های الهی و معرفتی است. چپ‌ها، مارکسیسم را یک باور مقدس می‌دانستند و در آثار خود هویدا می‌ساختند. در گفتمان مذهبی، سایر مکاتب محکوم به شکست و تنها مکتب پیروز مکتب الهی است. گفتمان چپ جریان فکری مذهبی را اساساً غیرعقلانی می‌داند و معتقد است قادر به ایجاد یک سیستم فکری منسجم نیست. به اعتقاد این گفتمان مذهبی احساسات، شور، باورها و اعتقادات این گفتمان بر مبنای تعقل شکل گرفته است.

کتاب‌نامه

الف- منابع فارسی

- امام خمینی، روح الله (۱۳۵۶)، *ولایت فقیه؛ حکومت اسلامی*، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- بهرنگی، صمد (۱۳۴۶)، *ماهی سیاه کوچولو*، انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- بهشتی سرشت، محسن و عاروان، کامران (۱۳۹۵)، *خوانش انقلابی کتاب‌های ممنوعه و شیوه‌ها و برنامه‌های مطالعات گفتمان اسلامی - شیعی ۱۳۴۲-۱۳۵۷. پژوهشنامه متین*، دوره ۲۰، شماره ۸۰، صص ۱۷-۳۶.

- جزنی، بیژن (بی تا)، *تحلیل موقعیت نیروهای انقلابی در ایران*، بی جا.
- حسینی زاده، سید محمدعلی و شفیعی اردستانی، رضا (۱۳۹۶)، تحلیل دوره‌های زمانی گفتمان انقلاب اسلامی با تکیه بر رهبری امام خمینی (س)، *پژوهشنامه متین*، دوره ۱۹، شماره ۷۷، صص ۲۱-۴۳.
- خانیکی، هادی و فراهانی، مژگان (۱۳۹۴)، *قدرت و پاد قدرت جنسیتی در سینمای ایران؛ مقایسه تطبیقی آثار تهمینه میلانی و رخشان بنی اعتماد*، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۷، شماره ۲.
- رشاد، علی اکبر (۱۳۸۸)، *دین پژوهی معاصر: درنگ و درایتی در گفتمان های سه گانه ی متجمد، متجدد و مجدد*، تهران: نشر پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شعاعیان، مصطفی (۱۳۵۲)، *تزی برای تحرک*، تهران: نشر اولدوز.
- کسرائی، محمد سالار (۱۳۹۶)، گونه جریان های فکری (دینی) از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی، *پژوهشنامه متین*، دوره ۹، شماره ۳۷، صص ۱۲۴-۱۴۸.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، *نهضت های اسلام صدساله اخیر*، نشر صدرا.

ب- منابع لاتین

- Gee, J, P. (2014). *How to do discourse analysis: a toolkit (2nd ed)*. New York, NY: Routledge.
- Gee, J, P. (2018). *Introducing discourse analysis: From grammar to society*. New York, NY: Routledge.